

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА СУЧАСНІСТЬ

Н. В. БАРДИНА. Мова як ознака нації: три вири проблеми

Сучасна антропоцентрична наука сьогодні вийшла із замкненої кімнати пошуків істини та звернулася до проблем суспільства. Найяскравіше цей поворот ми можемо спостерігати у царині лінгвістики.

Прикладна лінгвістика, мета якої — вдосконалення функціонування мови, намагається розв'язати проблеми пізнання та самопізнання людини, проблеми мовної політики, мовленнєвого впливу, мовної діагностики тощо.

Визначаючи мову як засіб спілкування і водночас як унікальне середовище, в якому виключно знаходить свій вираз «дух народу», його культура, його історія, ми виходимо у простір лінгвістичної філософії, простір пошуків синтетичного знання про людину та суспільство.

Саме відкриття іманентної багатомірної сутності мови і зможе привести нас до гармонії з навколишнім світом і з самими собою.

Це можливе, по-перше, завдяки тому, що мова — це давньогрецький логос, з котрого, як твердить міфологія, закріплена в Біблії, розпочався світ, тому що мова долає хаос і темряву окремої душі, міжлюдських відносин.

По-друге, з'ясування значення повсякденно автоматично вживаних нами слів упорядкує й хаос уявлень у царині соціолінгвістики та мовної політики. Згадаємо, що ще засновник науки Нового часу лорд Френсіс Бекон застерігав освічений розум від так званих «ідолів ринку», тобто слів, які вживаються на площах у натовпі і затьмарюють сутність проблеми. Ми маємо розірвати це павутиння термінів, яке закриває від нас ясність думки.

Звертаючись до проблеми «мова як ознака нації», ми можемо образно представити її собі як могутню ріку, під спокійною поверхнею мовного потоку якої криються небезпечні вири застарілих стереотипів, асоціативних перетинань, нелогічних висновків.

Спокійна поверхня — це засвоєне нами з дитинства визначення нації як історичної єдності людей, котра формується у зв'язку з формуванням єдності території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей психічного укладу, що виявляються у

своєрідності культури. Це визначення мови як засобу спілкування, невід'ємної, найголовнішої ознаки нації. На перший погляд, тут не має жодної проблеми. Але спробуємо заглянути в глибини.

Вир перший — багатозначність слова «нація».

З одного боку, воно позначає певне етнокультурне утворення, використовується як синонім слова «національність», чому сприяє, перш за все, омонімія, формальний збіг похідних прикметників «національний».

З іншого боку, нація — це держава у найвищому розумінні, тобто держава як концепт, як таке поняття, що має емоційні відгуки в свідомості мешканців певної країни.

Третє значення слова «нація» — населення цієї держави.

Така неоднозначність призводить до семантичної розмитості і плутанини в мовній свідомості не тільки пересічних громадян.

Наведу лише один приклад. На міжнародній конференції, яка відбувалася за кордоном, до мене звернувся один знайомий науковець, який побачив мою нову візитку з написом «Одеський національний університет»: «А що ж виходить? Вас знизили? Ви ж були державним! А зараз ви для якої національності працюєте? Української? А інших не берете, чи як?» Можна посміятися над такою нібито наївністю, але паралельне існування таких понять, як, наприклад, *національна безпека* (де йдеться про державу) та *національна проблема* (де мається на увазі народність, етнічні угруповання) настільки проникають у підсвідомість багатьох людей, що обертаються гаслами «Україна для українців» (у своєму жорсткому варіанті) або спробами закріпити національну ідею за допомогою нескінченних демонстрацій виступів українських фольклорних колективів, переодяганням акторів у рекламних роликах в український національний одяг (а у передвиборчих кампаніях це небезпечно) тощо. Таким чином, мовна проблема обертається проблемою політичною.

У більшості країн світу «національний» означає тільки «державний» і жодних коливань тут немає. До речі пригадати, як колись викладач Будапештського університету роз'яснював враженим радянським студентам: «Мій батько — француз, мати — німкеня, але ж я — угорець».

Варто задуматись, що означають для нас міркування про національну свідомість, національний характер? Це царина етнічної психології чи мовної політики? Чи і психології, і етнографії, і мовознавства, і державотворення, і соціології водночас?

Мені здається, що на всіх рівнях комунікації — і побутовому, і науковому — треба чітко розрізнити поняття і терміни «нація» і «етнос». Саме по собі слово «нація» відсилає нас до певного ком-

плексу етичних та політичних переконань, тому що сам засіб найменування пов'язаний із засобом мислення і конкретними уявленнями про суспільство та державу [25: 109].

Але, як зазначає Леонід Залізник, етнос і нація розрізняються, перш за все, рівнями народної самосвідомості. Самосвідомість будь-якого народу, досягаючи певного рівня розвитку, починає зосереджуватись не тільки на вивченні своєї історії, культури, мови, побуту, але й на самопізнанні власної психології — специфічній для даного етносу системі цінностей, типових рисах характеру, особливостях пізнавальних процесів, притаманних тільки його членам емоційно-вольовим проявам тощо. Саме це стає підґрунтям створення власної держави [12: 5].

Таким чином, нація — це явище соціальне. Це таке етнокультурне угруповання, що охоплене ідеєю державотворення. Це надетнічний, вторинний феномен, який може базуватися не тільки на одному, а на декількох етносах, тому своїми ознаками відрізняється від етносу як категорії культурно-історичної. Національна самосвідомість різниться від етнічної активним державницьким спрямуванням.

Для нації як держави обов'язкова територіальна та економічна єдність, для етносу ця ознака факультативна. Згадаємо розбудову держави Ізраїль, під час якої набувалася земля, створювалася економіка, що допомагало створити саме націю. Але при цьому вивчалася й національна мова, яка мала закріпити державне утворення. Тобто й мова відіграє різну роль на різних етапах розвитку самосвідомості народу.

Історія етносу сягає часів формування культурно-мовної спільноти, і мова в цьому випадку — **системоутворююча внутрішня ознака**. Історія нації розпочинається з моменту створення держави. І мова в цьому випадку — **ознака інтегруюча**, на перших етапах національної розбудови — **зовнішня**.

Але щоб зрозуміти це протиставлення, необхідно уточнити поняття *мова*.

У багатозначності цього слова — *Вир другий*.

Мова є багатомірний феномен, осягти який в одній теорії неможливо. Кожна епоха і розв'язання кожної комплексної проблеми вимагають того чи іншого аспекту у вивченні мови, обумовленого загальними тенденціями розвитку наукового знання, специфічних засобів моделювання.

Довгий час у лінгвістичних дослідженнях під мовою розумілась ієрархічна система знаків, технічний *код*, який людина використовує з метою здійснення спілкування. Але якщо мову розглядати як

ознаку етносу і нації, вона має бути чимось більшим, ніж упорядкованою сукупністю фонем, морфем, лексем, синтаксем тощо. Саме тому в останні десятиріччя активізувалось неогумбольдтіанство, або, вірніше кажучи, лінгвістичний неоплатонізм, тому що саме Платон вперше описав мову як знаряддя діакритизації свідомості, кероване *Законом* — надсуб'єктивним принципом розподілу сутностей, закріпленим у знаходженні кожній значущій для людини ділянці світу відповідного імені. Таким чином знову актуальною стала епістема «мова — дім духу» (духу загальнолюдського, духу окремих спільнот, духу неповторної людини). А слово *дух* знову почало вживатися як термін на означення первісної ознаки нації без будь-якого релігійного, «ідеалістичного», як нарікали за радянських часів [13: 417], забарвлення.

«Нація, — писав ще в 1827 році В. Гумбольдт, — це охарактеризована конкретно мовою духовна форма людства, індивідуалізована щодо ідеальної тотальності» [11: 130]. Ця духовна форма створюється завдяки загальній історичній долі, загальним ландшафтно-кліматичним і соціальним умовам життя та якимось чином закріплюється у мові.

Звичайно способом закріплення духу у мові вважається внутрішня форма слова, тобто первісна ознака, котра стала основою іменування, або категоріально-мовного протиставлення. Цікаві дослідження в цьому напрямку систематизувались у рамках теорії про «мовні картини світу».

Але якщо ми послідовно відновлятимемо ланцюжок *світ — дух — мова*, спираючись на платонівсько-гумбольдтіанські традиції, варто пильніше подивитись, як визначено в них висхідні поняття і що власне криється за терміном «внутрішня форма мови».

Для Платона мова була, перш за все, силою, яка поєднувала душу і думку людини з навколишнім світом та з іншими людьми [докладніше аналіз концепції Платона див. в 3]. Пізніше Томас Гоббс вперше висунув ідею про існування «двох мов»: «для себе», яка упорядковує свідомість, та «для інших», яка відповідає конвенційній знаковій системі спілкування [9: 97–100]. Джон Локк описував мову як *долю світу у свідомості людини*: мовець розділяє реальність не тільки завдяки її об'єктивній роздільності, а й під тиском прийнятих у спільноті стереотипів. Цю ідею підхопив і розвинув Ф. Бекон, який уперше чітко сформулював принципи співвідношення мови і духу: 1) дух — це система стереотипів членування світу у свідомості, 2) у мові віддзеркалюється загальнолюдський дух та дух народу (етносу), 3) але якщо описувати мову як систему матеріалізованих стереотипів, то треба мати на увазі,

що в ній закріпився дух спільноти на початку формування етносу; подальші зміни обумовлені не змінами народного світосприйняття, а творчістю геніальних особистостей [8: 714–715].

Усі ці ідеї були асимільовані В. Гумбольдтом, але найбільш на нього вплинула концепція І. Канта. Зазначивши, що свідомість людини — не пасивне люстерко, а синтетична активність, продуктивна спонтанна діяльність, автор «Антропології з прагматичної точки зору», яка була надрукована у 1798 році, стверджував, що в цілому всьому людству притаманні певні риси характеру та світосприйняття, але в залежності від раси, статі, народності в людини деякі риси афектуються [14: 572].

Цю «афектацію» Гумбольдт пізніше і вивів як «дух народу», як специфічний метод переходу від надлюдської свідомості через індивідуальне сприйняття світу до матерії звучання.

Форма мови для Гумбольдта — засіб ідеального конструювання світу, безперестанна робота духу над матеріалізацією у звуці переживання всього, що може мислитись і сприйматись.

Таким чином, форму мови можна означити як афектовану семіотичну поведінку представників певного угруповання, — поведінку, яка спирається на стереотипи існування взагалі, обумовлені спільною історією, культурою, кліматом, оточуючим ландшафтом тощо. Тобто афектація яких-небудь категорій у мовній знаковій системі — продовження такої самої афектації у системі цінностей даної спільноти. Мовлення та мовленнєва діяльність виступає як реалізація своєрідної матриці культури [див.: 27].

Найвиразніше специфіка мови виявляється в тенденції лексикалізувати найбільш потрібні колективу, ціннісні для нього «пучки ідей» (термін Дж. Локка). При цьому зв'язок між аксіосистемою народу й синтетизмом тих або інших сенсових зон стає очевидним: відмінності між предметами, властивостями та відношеннями, які хоча й усвідомлюються людиною, але не зафіксовані з граничною лаконічністю в звукових стереотипах і не є частотними у реальному мовному існуванні, виступають як менш значущі, другорядні в національній лінгвоментальній аксіосистемі.

Проведені нами порівняльні дослідження особливостей мовної поведінки представників українського, болгарського, словацького та російського етносів на тлі систем відповідних мов виявили корелятивність фокусування свідомості під час комунікації з тенденціями до універбації певних «пучків ідей» Наприклад, головна риса словацької ментальності, яку можна визначити як доцентрова толерантна діалектичність, знаходить прояв не тільки у надзвичайній експансії *habeo*-конструкцій, семантичній завантаженості

компаративів, розгалуженій системі стереотипів невизначеності, але й в особливостях комунікації (чітке стилістичне розшарування, акцентування амбівалентних якостей), концептуальній системі фольклору (органічне поєднання концептів «життя — смерть», «мати — вбивця» тощо), психології оцінювання людей, історичних подій, фактів [докладніше див.: 3–4].

Спільність світосприйняття відбивається у системі мови етносу. І коли на основі цього етносу, який розвивається разом із своєю мовою, створюється нація, основні характерологічні риси ментальності зберігаються і в цій формації. Але ж формування нації найчастіше не відбувається так безпроблемно. Достатньо згадати всім відомі приклади: шотландці увійшли до складу британської нації, вживають англійську мову, але зберегли первісне етнокультурне світосприйняття, американська нація сформувалась на основі багатьох народів, іспанці — навпаки — заснували декілька держав з відповідними націями; український етнос протягом століть був розділений між різними державами, тобто входив до складу різних націй (до речі, тому зовсім не дивно, що австрійці вважають Івана Франка *своїм* національним письменником, а українці вважають *своїм* В. Антоновича та ін.).

Таким чином, етапу розвитку мови як національної має передувати формування національної ідеї, нової «ідеальної тотальності», яка відповідним чином змінює мовне існування спільноти: коригує аксіосистему комунікації та світосприйняття незалежно від вживаного технічного коду.

Тому саме під час національної розбудови протиставлення мови як комунікативного коду і мови як аксіосистеми упорядкування свідомості, системи лінгвоментальних стереотипів із загальнотеоретичної проблеми стає прикладним завданням лінгвістів. Регулювання правопису, створення термінологічних підсистем — це, безумовно, важливі ділянки національної мовної політики, але ж підґрунтям цієї роботи має стати дослідження лінгвоментальності представників всіх субетносів України з метою виявлення тих узагальнюючих рис, котрі могли б виступити як духовний стрижень нації.

Україна не тільки багатоетнічна держава, сам український етнос дуже неоднорідний.

Існує декілька спроб визначити склад і особливості українських субетносів. На думку, наприклад, Л. Залізняка, на українських теренах з первісних часів простежуються три провінції, які за своїми етноенергетичними зв'язками були спрямовані у різні напрямки. Північно-Західна (Полісся і прилеглі регіони Волині та Поділля)

розвивалася в тісних контактах з Південною Балтією; Південно-Західна Україна перебувала під балканським впливом, а степи Південного Сходу та частково Півдня нашої батьківщини довго являли собою західну периферію великого арійського світу скотарів-номадів [12: 24]. Три культурно-історичні провінції (північно-західна, південно-західна та південно-східна) відповідають окресленим Є. Маланюком трьома складовим первням української культури: варязька мілітарність, антична Еллада та азійський степ [15]. Але ж довга і бурхлива історія українського народу ускладнила субетнічну систему, що відбилась і в мовленнєвій акцентуації різних онтологічних категорій. При всьому цьому ми можемо стверджувати, що духовна єдність народу збереглась.

Нами було проведене експериментальне дослідження мовної поведінки етнічних українців (з різними мовами повсякденного спілкування), представників 7 областей України, з урахуванням їх міграції в межах держави. Повні результати експерименту буде надруковано окремо. Але виявилось, що хоча українська лінгвоментальність не може бути описаною як єдиний феномен (нами були виділені 4 підтипи: рефлексивно-замкнений, рефлексивно-уособлений, егоцентрично-активний, активно-відкритий), спільними рисами мовного існування українців можна вважати неагентивність, рефлексивність, тенденцію до більшої закритості у порівнянні із словаками, акцентування когнітивної зони «відношення», а саме — «відносна якість», «соціальний статус» та «просторові відношення», що виявляється у відповідній універбації, частотності вживання порівнянь і протиставляє носіїв української лінгвоментальності носіям лінгвоментальності російської.

З цього, між іншим, з одного боку, випливає, що носії української лінгвоментальності кожне явище, кожную річ, властивість сприймають через відношення до себе або до попереднього стану речей, ситуації в інших країнах. Саме з цією акцентуацією треба створювати всі масово орієнтовані тексти (у тому числі і рекламу), саме тому необхідно якомога більше перекладати українською мовою найвідомішу і найновітнішу наукову й художню літературу, а не замикатися на створенні лише «свого», тому що це віддзеркалює лише один — західний — підтип української ментальності і не сприяє консолідації нації, створенню власне національної мови. З іншого боку, виявляється, що українці зберігають материнську ментальність, навіть якщо протягом багатьох років живуть в іншомовному (в нашому дослідженні — російськомовному) оточенні й повсякденно вживають інший комунікативний код.

З останнім фактом пов'язаний *Вир третій* — мова як ідентифікаційна ознака.

«Ідеальна тотальність», яка, за Гумбольдтом, є первісною ознакою нації, складається з особистостей. Безперечно, свідомість кожної людини знаходиться під впливом надсуб'єктивної свідомості, але ж в будь-якому випадку об'єктивоване ідеальне — це не обов'язкова схема, а «метод», принцип; не заданість, а можливість, потенціал, який дістає індивідуум. Потенціал цей може бути реалізований різною мірою. Усвідомленість, рефлексія здатні трансформувати неусвідомлювані колективні стереотипи світосприйняття. Як стверджував К. Юнг, кожен архетип зазнає змін під впливом тієї індивідуальної свідомості, «на поверхні якої він з'являється» [26: 99]. Таким чином, етнокультурна свідомість може розвиватися далі або придушуватися під впливом національної ідеї. І від волі особистості, навіть пересічної, залежить не тільки вибір свого місця у суспільстві, але й доля суспільства в цілому.

Тому не випадково сучасна парадигма науки вимагає новітніх комплексних досліджень індивідуума як монади — одиничного, здатного втілювати у собі весь світ. В лінгвістиці — це мовна особистість. Але якщо, як ми зазначили вище, сама мова по відношенню до людини може мати дві форми — комунікативного коду і стереотипів членування дійсності, — то про яку «мовність» йдеться? Як впливає така розшарованість мовного існування на національну самоідентифікацію та зовнішню ідентифікацію людини?

Проблема взаємообумовленості національної ідентичності та живої мови не існує там, де формування національної та мовної свідомості протікало у своєму власному середовищі й на своїй спадковій території [див. 1: 55–56]. Але ж в імміграційних ситуаціях ця проблема стає досить напруженою. І тут йдеться не лише про заокеанські діаспори, котрі склалися ще у XIX столітті, а про різні види переміщень людей у межах так званої «багатонаціональної» країни та тривалого життя в чужорідних етнокультурних середовищах.

«Хто ми? Де ми?» — ці слова з пісні популярного зараз гурта «Океан Ельзи» можна вважати ключовими для першого етапу національного розбудови. Хоча взагалі для людини головним звичайно є питання «хто я?».

Центральний елемент самосвідомості людини — це самоідентифікація, пов'язана з фіксуванням свого положення у системі суспільних відносин. І тут з'ясування того, до якої нації ти на-

лежиш, з ким ти, буває дуже непростим. Одна річ, коли у дитини і батько, і мати належать до однієї етнокультурної спільноти, мовою якої вони розмовляють, і живе дитина у відповідному оточенні.

Перша проблема виникає, коли батько і мати розмовляють різними мовами, що в наші часи не таке вже рідке явище. Яка мова в такому разі є ближчою для дитини? Взагалі вважається, що мати проводить більше часу з малюком, тому в багатьох мовах замість терміну «рідна мова» вживається термін «материнська мова»: англ. *mother-tongue*, нім. *Muttersprache*, франц. *langue maternelle*. І це дозволяє, на мій погляд, уникнути багатьох перекручень. Коли, наприклад, під час соціолінгвістичної практики наші студенти проводили опитування на вулицях Одеси, дуже багато людей, особливо школярів, вагалися при відповіді на запитання, яка мова в них є рідною: досить часто мати інформанта первісно розмовляла українською мовою, потім — внаслідок переїзду або під впливом тотальної русифікації — перейшла на російську, і першою мовою інформанта стала саме російська, хоча з бабусею, наприклад, він спілкується українською; шкільні підручники з української мови було названо «Рідна мова», що внесло плутанину у свідомість дітей — представників інших етнокультурних груп.

Схожі труднощі виникають при мовній самоідентифікації емігрантів. Тут додається ще один невизначений фактор — батьківщина. Що це таке? Країна, де народилися твої батьки, або де ти народився сам, або де пройшло все твоє життя? Дуже докладно вагання людини при відповіді на ці запитання у зв'язку з визначенням рідної мови описує Б. Ажнюк [1]. Використовуючи два англійські поняття *mother-tongue* та *native language*, з цим розібратися ще можливо, але як самоідентифікувати себе українцеві, який народився, все життя провів у Росії, розмовляє російською мовою, а українською володіє гірше?

Тут доречно згадати слова Володимира Даля, сина датчанина і німкеня, автора словника «Живого великорусского языка»: «Хто якою мовою думає, той до того народу належить». Але ж усім, кому траплялось активно спілкуватися різними мовами, добре відомо, що можна спокійно думати то однією мовою, то іншою — в залежності від оточення, від частоти та тривалості спілкування. Більш того, у білінгвів чи полілінгвів мова стає, як зауважив видатний англійський вчений та філософ угорського походження Майкл Полані, прозорою [17]. Тобто буває так, що людина, читаючи, наприклад, лист однією мовою, звертається до співбесідника

мовою, якої той явно не розуміє. Чи означає це, як стверджують деякі дослідники, що людина взагалі може бути надетнічною особистістю, чи відноситься до двох народностей одночасно? Мені здається — ні. В будь-якому разі лише одне членування світу за допомогою мовних знаків здається людині найпридатнішим. Вона може спілкуватися декількома вербальними кодами, але рідна мова буде для неї та, в рамках етнічної та побутової культури якої прокинулось самоусвідомлення особистості. З когнітивного погляду, рідна мова — це така система упорядкування свідомості, яка є найоптимальнішою для даної людини, це система лінгвоментальності, показником якої можна вважати збіг параметрів мовної поведінки із закріпленою історичним розвитком системою етнокультурних стереотипів. Тому саме ця мова — усвідомлено чи ні — виступає *tertium comparationis* для мультилінгва, роблячи мовну діакритизацію гнучкою, варіативною, посилюючи почуття єдності з певною культурою [докладніше див.: 5]. Взагалі носій мови звертає увагу на специфіку свого мовного переживання світу тільки тоді, коли зіштовхується з іншими варіантами (етнокультурними, соціальними, віковими, особистісними). І тут цілком зрозумілі роздуми Л. В. Щерби над тим, що, мабуть, можна лише заздрити тим народам, котрі «осуджені на двомовність». Іншим народам її доводиться створювати штучно, навчаючи школярів іноземних мов [20: 317].

Звичайно, з одного боку, така людина втрачає активність, волю, але з іншого — потрапляє до ситуації вибору між різними можливими світами, а таким чином може створювати нові світи [22: 133], що й потрібно при національній розбудові на поліетнічному ґрунті.

Добре, коли людина володіє двома мовами і має можливість з них вибрати рідну, ідентифікуючу. Але якщо зв'язки і з мовою матері, і з мовою батьківщини цілком загублені? Під час згаданого вище соціолінгвістичного експерименту зустрічались інформанти, які володіли лише російською мовою, але на запитання про свою національну приналежність відповідали по-різному: 1) *я українець, тому що мої батьки українці*, 2) *за паспортом я українець, але відчуваю себе росіянином (німцем, євреєм тощо), нічого українського в мене немає*, 3) *я, як зараз кажуть, російськомовний*.

Перш за все відмітимо, що ніхто не відповів: «Я українець, тому що мешкаю в Україні». Тобто власне національна, державна свідомість ще в нашій країні не розвинена. Але перший тип відповіді подає надію на те, що людина зберегла в собі

систему світобачення батьків і готова стати представником Нації¹.

Другий тип відповіді дещо нагадує перший: якщо в паспорті зазначено «українець», певно, хтось з предків був-таки українцем. Але це відбувається не завжди: історичні умови нерідко були такими, що представники деяких етносів вимушені були змінювати у паспортах національність, аби уникнути різного роду переслідувань. Доля таких людей, як свідчать соціолінгвістичні дослідження, звичайно нелегка: не сприймаючи Україну, вони виїждять на «історичну батьківщину», де отримують стійке тавро «росіянин», завдяки вживанню в побуті комунікативному коду.

Останній тип відповіді показує, як небережно вжитий термін може вплинути на свідомість людини, переробити її на манкурта.

Етнічна та національна невизначеність людини викликає тривогу, занепокоєння, нетерпимість до багатозначності, а з цим пов'язаний глибокий когнітивний дисонанс і психологічний дискомфорт [23: 7], що аж ніяк не сприятиме соціальній стабільності у суспільстві.

І тут може допомогти науковий системний підхід. З соціокогнітивних позицій, враховуючи об'єктивні і суб'єктивні параметри мовної особистості, вважаємо доцільним виділяти три типи мовних особистостей: *етнолінгвальні*, у яких збігається етнічна приналежність та вживані лексичні і граматичні елементи, *лінгвальні* — представники будь-якого етносу, що ототожили себе на мовному і культурному рівнях з іншим етносом, *контамінаційні*, тобто такі, що усвідомлено зберегли етнокультурний принцип діакритизації світу своїх предків, але використовують при цьому слова і граматичні конструкції іншого мовного коду. Мені здається, що така класифікація допоможе запобігти коливанням при самоідентифікації і приниженню примусової ідентифікації на підставі лише зовнішніх ознак.

У цій національній ідентифікації «зовні» маємо інший витік виру.

Прикро, але навіть О. О. Потебня колись стверджував: «Єврея, цигана, татарина, німця, зросійщених настільки, що мовою їхньої заповітної думки стала російська мова, ми не можемо зарахувати ні до якого народу, крім російського» [18: 186].

¹ В цьому плані цікавим вбачається спостереження Б. Ажнюка над тим, що деякі американці українського походження, котрі вже не володіють мовним кодом батьків, в офіційному спілкуванні починають навмисне розмовляти з українським акцентом: мовляв, щоб знали, — я не такий, як останні, я не ваш.

Але ж хто має право захищати когось до якогось народу? Європейська особистість виникає як рефлексійна єдність соціальних масок. І це добре розумів І. Бодуен де Куртене, який писав, що національна приналежність людини — це явище соціокультурне. Вона визначається усвідомлено та індивідуально (не родиною, не державою, не релігійним товариством).

Кожна дитина, як зазначив Нільс Бор, не може взагалі бути віднесеною до будь-якої народності [7: 47], а приналежність нації визначається формально (в деяких країнах громадянство встановлюється за громадянством батьків або одного з них, в деяких — за місцем народження). Але немовля має органічну можливість придбати національно-культурні та соціальні стереотипи мовної поведінки й лінгвоментальності, що далі дозволяє йому знайти своє місце в тій чи іншій спільноті.

Занадто тривалий час ми приділяли увагу зовнішнім виявам мови, сучасна наука вимагає звернутися до більш складної проблеми, яку намітив ще Томас Гоббс: вивченню мови «всередині нас». Треба змінити мету лінгвістичних досліджень, до чого закликав ще О. Лосев, і зосередити зусилля не на моделюванні самої мови, а на створенні теорії саморуку людини в мовній просторі.

Таким чином, визначаючи мову як ознаку нації, ми маємо уявляти всю складність мовно-національної системи: на перших етапах розбудови нації треба знайти ті ментальні константи, які б могли стати її опорними пунктами і об'єднати представників різних етносів та українських субетносів, які усвідомили себе носіями національної ідеї; після цього і вивчення мови як комунікативного коду піде вже значно активніше, і сама мовна кодифікація матиме під собою відповідне перевірене духовне підґрунтя.

Найважливішим у розв'язанні цієї проблеми вбачається не можливість дати однозначну відповідь, а можливість поставити запитання, показати неоднозначність світу мови. Як писав Павло Флоренський, досконалість, святість, мудрість, взагалі завершений стан особистості не приймається людьми нового часу, нова людина віддає перевагу не істині, а її пошукам, не досягнутому знанню, а методології [22: 172].

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. — К., 1999.
2. Андрусів Стефанія. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. — Тернопіль-Львів, 2000.
3. Бардіна Н. В. Языковая гармонизация сознания. — Одеса, 1997.
4. Бардіна Н. В. Когнитивная конденсация как принцип этнолингвального варьирования // Слов'янський збірник. — Вип. III. — Одеса, 1998.

5. Бардіна Н. В. Когнітивний підхід до визначення поняття «рідна мова» // Матеріали обласної науково-практичної конференції «Громадянський патріотизм і проблеми викладання україністики у вузах Одещини». — Одеса, 2001.
6. Біланюк Л. Картина мовного світогляду в Україні // Мовознавство. — 2000. — № 4-5.
7. Бор Н. Атомная физика и человеческое познание. — М., 1961.
8. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук // Бэкон Ф. Соч. — Т. 1. — М., 1977.
9. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность. Философский и психологический анализ. — К., 1999.
10. Гоббс Т. Соч.: В 2 т. — М., 1989-1991.
11. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Пер. с нем. — М., 1985.
12. Залізник Леонід. Від склавинів до української нації. — К., 1997.
13. Калтахчян С. Т. Нация // Философский энциклопедический словарь. — М., 1983.
14. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения // И. Кант. Соч.: в 6 т. — Т. 6. — М., 1966.
15. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К., 1992.
16. Місєвра Ірина. Проблема ментальності та національної самосвідомості: спроби дослідження витоків. — Одеса, 1998.
17. Полани М. Личностное знание. — М., 1975.
18. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. — Нью-Йорк, 1992.
19. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. — Дрогобич, 1997.
20. Руденко Д. И., Прокопенко В. В. Философия языка: путь к новой эпистеме // Язык и наука конца XX века. — М., 1995.
21. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. — К., 1994.
22. Флоренский П. А. Анализ пространства и времени в художественно-изобразительных произведениях. — М., 1993.
23. Хотинец В. Ю. Этническое самосознание. — СПб, 2000.
24. Щерба Л. В. К вопросу о двуязычии // Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974.
25. Эко Умберто. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. — СПб., 1998.
26. Юнг К. Архетип и символ. — М., 1991.
27. Saville-Troike M. The Ethnography of Communication: An Introduction. — Oxford, 1982.